

М.В. Божко, аспірант

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

ТРАНСФОРМАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ВИТРАТ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

В роботі розглядаються проблеми визначення економічної категорії витрати в економічних дослідженнях. Робиться ретроспективний аналіз даного поняття починаючи з робіт філософів стародавньої Греції. Наголошується, що дана категорія залишається і сьогодні дискусійною, хоча вона має практичне визначення в нормативних документах.

Ключові слова: економічні категорії, витрат, споживча вартість, мінову вартість, собівартість.

Постановка проблеми. Будь-які економічні дослідження гуртуються на базових принципах, які в свою чергу, включають в себе методи дослідження, принцип та поняття. Саме остання поняття базових економічних категорій в будь-якій науці завжди було предметом дискусій. Як відмічав Т. Кун в своїй відомій роботі «Структура наукових революцій», відмічав «...на ранніх стадіях розвитку будь-якої науки різні дослідники, стикаючись з одними і тими ж категоріями явищ, далеко не завжди одні й ті ж специфічні явища описують і інтерпретують однаково» [1]. В даному випадку, слід відмітити, що по базовим поняттям економічні дискусії продовжуються, як правило, тривалий час. В економічній науці таким поняттям є категорій «витрати» та пов'язана з нею категорія «вартість».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення, класифікації та оцінки ефективності витрат завжди перебували у полі зору як науковців, так і практиків. Інтерес до даної проблеми особливо посилюється у період загострення кризових явищ і пошуків резервів економії при обмеженні масштабів виробництва та реалізації продукції.

У західній економічній літературі значний вклад у дослідження процесів управління витратами внесли такі економісти, як: К. Друрі, Д. Міддлтон, Р. Ентоні, Дж. Ріс, Т. Стоун, О. Тоффлер, О. Уільямсон, Ч. Хорнгрэн, Дж. Фостер та інші. Серед вітчизняних економістів дане коло проблем досліджувалось в роботах В. Андрійчук, С. Дем'яненко, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Ю. Цаль-Цалко.

Водночас, багато питань залишаються дискусійними. Зокрема, визначення категорії витрат, їх роль в формуванні рівня беззбитковості виробництва, форми прояву та класифікація.

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є розгляд трансформації поняття витрат та їх сучасне визначенні і використання з метою оцінки рівня економічної ефективності.

Виклад основного матеріалу. Категорія «витрати» досліджувалась науковцями упродовж багатьох сторіч. Різні підходи до визначення поняття «витрати» зумовлені тим, що витрати, як такі, розглядаються з позицій придбання засобів виробництва та використання у процесі виробництва [2].

Перші уявлення про витрати виробництва мають корені у глибокій давнині (V-IV ст. до н. е.) і пов'язані з іменами видатних філософів - Аристотеля, Ксенофонта, Демосфена [3]. Як зазначає Й. Шумпетер у своїй фундаментальній праці “Історія економічного аналізу”, Аристотель не тільки розрізняв споживчу вартість і мінову вартість, а й допускав, що мінова якимсь чином отримується зі споживчої [4, с.124].

Науковий зміст поняття вперше почав вимальовуватися значно пізніше лише у XVII ст. Це пов'язано в першу чергу з ім'ям геніального й оригінального дослідника - економіста У. Петті [Там само, с. 12]. Він поставив проблему економічного закону, довів необхідність його точного кількісного вираження [Там само, с. 431]. За У. Петті, джерелом вартості є праця; товари дорівнюють один одному за вартістю, оскільки в них міститься однакова кількість праці [Там само, с.165].

А. Сміт, який є центральною фігурою класичної політичної економії, фактично перейняв погляди Ф. Кене на категорію вартості. Він підкреслював, що вартість будь-якого товару для особи, яка володіє ним, має на меті не використовувати його або особисто споживати, а обмінювати на інші речі, дорівнює кількості праці, яку він може купити на нього або отримати у своє розпорядження. Таким чином, праця являє собою дійсне мірило мінової вартості всіх товарів. Він виділяв також фактичну та номінальну вартість товару: дійсна визначається кількістю витраченої праці, номінальна – ціною, за якою продається товар; самим А. Смітом було зроблене важливе уточнення: в ціні хліба одна її частка іде на оплату ренти землевласника, друга – на заробітну плату або утримання робітників і робочої худоби, зайнятих у виробництві хліба, третя є прибутком фермера [5, с. 52]. Ця позиція була фактично домінуючою в економічній науці протягом понад ста років.

Окремі уточнення смітовських категорій вартості зробив Д. Рікардо. Хоч слід одразу відзначити, що він був твердим прихильником саме трудової теорії вартості. У той же час позиція Д. Рікардо полягала в тому, що мінову вартість товару поряд з кількістю й якістю праці визначає також його рідкість; на рівень цін товару поряд з витратами праці впливає праця уречевлена, тобто праця, витрачена на засоби, інструменти та споруди, які сприяють цій праці. Це було зроблено вперше, і сьогодні з цією точкою зору згодні всі економічні школи.

Значний вплив на сучасні теорії вартості і ціни справляє неокласична теорія англійського економіста кінця ХІХ - початку ХХ ст. А. Маршалла. Відкинувши принцип монізму у з'ясуванні джерела вартості, він поєднав теорію класиків політекономії про визначальну роль витрат виробництва з теоріями граничної корисності, попиту і пропозиції у формуванні і русі цін. Ринкову ціну він розглядав як результат перетинання ціни попиту, обумовленої найбільшою граничною корисністю, і ціни пропозиції, обумовленої найбільшими граничними витратами. Його славнозвісні “леза ножиць” є образною характеристикою двокритеріальної сутності вартості товару: “Ми могли б з однаковою підставою сперечатися про те, регулюється вартість корисністю чи витратами виробництва, як і про те, верхнє чи нижнє лезо ножиць розрізає клопоть паперу. Дійсно, коли одне лезо утримується в нерухомому стані, а різка паперу відбувається за допомогою іншого леза, ми можемо, як слід не подумавши, стверджувати, що ріже папір саме друге лезо, однак таке твердження не є зовсім точним і виправдати його можна лише простою популярністю, а не суворо науковим описом цього процесу” [6, с.54]. Звідси позиція А. Маршалла зрозуміла, два фактора (корисність і витрати виробництва) в рівній мірі становлять вартість (ціну) блага.

Сьогодні серед вчених-економістів не існує єдиної думки щодо визначення та використання понять «витрати», «видатки» та «затрати». При їх використанні виникає певна науково-термінологічна неузгодженість цих категорій, на що звертають увагу у своїх роботах науковці [7, с. 35].

Що ж до трактування сутності витрат через призму економічної теорії, то Є. А. Ананькіна, Н. Г. Данілочкіна [8, с. 15] зазначають, що витрати відображають вартість ресурсів, які використовуються у процесі діяльності підприємства з виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг. В Економічній енциклопедії за редакцією С. В. Мочерного «витрати виробництва» трактуються як «спожиті у процесі виробництва продукту виробничі фонди підприємства» [9, с. 203].

Ю. С. Цал-Цалко визначає витрати господарської діяльності суб'єктів підприємництва як сукупні витрати живої та уречевленої праці на виробництво продукції [10, с. 5].

Так, італієць Роберт Н. Антоні показники витрат пов'язує з вартістю і собівартістю: «Це використання ресурсів за період, собівартість. Вартість ресурсів залишку – це засоби, а собівартість – це перенесена вартість на продукт»[11, с. 245]. Німецький вчений Г. Фандель у своїй праці «Теорія виробництва і витрат» зазначає, що витрати – це «затрати факторів виробництва у вартісному вимірі». Згодом цей вчений дав і визначення терміну «затрати». Він розглядає їх як «участь факторів виробництва у виробничому процесі шляхом їх поглинання або часткової віддачі виробничого потенціалу» [12, с. 460].

Згідно з Положенням стандартом бухгалтерського обліку П(С)БО 16 «Витрати» [13] «Витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства (за винятком капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати будуть достовірно оцінені». У національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» термін «витрати» подано в розумінні: «Зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучень або розподілення власниками» [14]. Аналізуючи ці визначення необхідно зазначити, що у НП(С)БО 1 йдеться про «зменшення економічних вигод», тоді як у П(С)БО 16 – про «зменшення активів або збільшення зобов'язань».

Відповідно до IFRS [15] витрати – зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, що відбувається у формі відтоку або виснаження активів, або збільшення суми зобов'язань і резервів, що виражається в зменшенні капіталу, не пов'язаного з його розподілом між власниками.

Висновки із цього дослідження. Таким чином, категорія «витрати» і сьогодні відіграє велике значення не тільки з точки зору теорії, а і практики. Саме трактування витрат дає змогу сформулювати конкретні нормативні документи, якими керуються практичні працівники при визначенні величини витрат підприємств, їх прибутку, ефективності. Саме обумовлює важливість чіткого трактування економічних категорій.

Бібліографічний список: 1. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с. 2. Павелко О.В. «Витрати» в бухгалтерському обліку: ретроспективне дослідження сутності поняття / О.В. Павелко // Вісник національного університету водного господарства та природокористування [збірник наукових праць, Ч. 2]. – 2008. – № 4. – С. 363–370. 3. Ксенофонт А. Сократические сочинения / А. Ксенофонт. – М. – Л., 1935. – 452 с. 4. Всемирная история экономической мысли. – Т. 1. – М.: Мысль, 1987. – 546 с. 5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 520 с. 6. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – Т. 1: пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 415 с. 7. Шеламова І.Д. Управління системою «витрати-ціна» в машинобудуванні: дис. ... кандидата економ. наук: 08.06.01 / Шеламова Ірина Дмитрівна. – К., 2003. – 190 с. 8. Ананькина Е.А. Управление затратами: конспект лекций / Е.А. Ананькина, Н.Г. Данилочкина. – М.: ПРИОР, 1998. – 64 с. 9. Економічна енциклопедія: у 3 т. / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія». – Т. 1. – 2000. – 864 с. 10. Цал-Цалко Ю.С. Витрати підприємства: навч. посібник / Ю.С. Цал-Цалко. – К.: ЦУЛ, 2002. – 656 с. 11. Энтони Р. Учет: ситуации и примеры / Р. Энтони, Дж. Рис; пер. с англ.; под. ред. и с предисл. А.М. Петрачкова. – 2-е изд., стереотип. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с. 12. Фандель Г. Теорія виробництва і витрат / Г. Фандель / Пер. з нім. М.Г. Грещака. – К.: Таксон, 2000. – 520 с. 13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318. 14. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 березня 1999 р. № 87. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfii.gov.ua>. 15. Міжнародні стандарти фінансової звітності 2004. – Перекл. з англ.; за ред. С.Ф. Голова. – Ч. 1. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2005. – 1304 с.

Божко Н.В. Трансформация категории затраты в экономических исследованиях. В работе рассматриваются проблемы определения экономической категории расходы в экономических исследованиях. Делается ретроспективный анализ данного понятия начиная с работ В. Петти. Отмечается, что данная категория остается и сегодня дискуссионной, хотя она имеет практическое определение в нормативных документах.

Ключевые слова: экономические категории, расходов, потребительская стоимость, меновой стоимости, себестоимость.

Bozhko M.V. Transformation of the categories of costs in economic studies. The problems of determining the economic category of costs in economic researches are considered in this paper. It is emphasized, that the concept of basic economic categories in any science has always been a subject of debate. The problems of definition, classification and evaluation of cost-effectiveness are always in sight of the scientists. Their importance especially increases in the period of exacerbation of the crisis.

The purpose of this paper is to examine the transformation of cost concept, its modern definition and use for the purpose of evaluation the level of economic efficiency.

The retrospective analysis of this concept is performed starting with the works of the philosophers of ancient Greece. The position of W. Petti is given, who argued that the source of value is labor. A. Smith had a similar point of view. He emphasized the actual and the nominal value of the goods. The position of A. Marshall was to unite the theories of classical political economy on decisive role of production costs with the theories of marginal utility, demand and supply in the formation and movement of prices. His conclusion is that the utility and cost of production in equal measure are the value (price) of good.

It is noted, that even now the category of the costs remains controversial, although it has a practical definition in the regulations. Among modern approaches to its definition, there is a view of participation of factors of production in the production process by takeover or partial return of production potential.

The conclusion is that even now the category of "costs" is of great importance not only from the point of view of the theory and practice. The interpretation of costs allows you to formulate the specific normative documents that practitioners guide in determining the costs of enterprises, its profit, efficiency. It determines the importance of a clear interpretation of economic categories.

It is noted, that this category remains controversial, although it has a practical definition in the regulations.

Key words: economic categories, costs, value in use, exchange value, prime cost.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2016 р.